

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТКАНИНА У БОСНИ

У српским земљама на Балкану током средњег века тканине су имале вредност злата, сребра, па и драгог камења. Посебно су биле цењене тканине из Византије и Блиског истока, али исто тако и оне које су доношене из Италије. Италијанске радионице у Луки, Венецији, Мантови, Фиренци и другим градовима који су имали ткачке радионице, по свом квалитету, финоћи израде, декоративним мотивима привлачили су пажњу не само трговаца са Балкана већ и из целе Европе. Свака њихова радионица имала је свој начин израде, своје специфичности, некад једноставнијих декоративних мотива, некад раскошних. Све је то привлачило пажњу купаца, и оне су лако налазиле пут ка балканском тржишту.¹ Из јужне Италије, са Сицилије и из Апулије долазиле су тканине на Балкан, најчешће и највише преко Венеције и Дубровника,² а те тканине су биле под јаким утицајем Византије, али и персијских и уопште источњачких радионица. Међутим, поред италијанских тканина, веома цењених и скупих, увозе се тканине и из средње Европе, дунавским путем, преко Угарске, а такође и оне из Енглеске, Француске и Фландрије.³ Оне нису

¹ О трговини тканинама на Балкану, а посебно у Босни, доста је писано. Издвојићу, по мом мишљењу, оне најзначајније: Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, Београд 1953; И. Божић, *Дубровник и Турска*, Београд 1952; Б. Крекић, *Дубровник и Левант*, Београд 1956. Највише драгоцених података дала је у својој књизи Д. Ковачевић, *Трговина и средњовековној Босни*, Сарајево 1961. И многи други истраживачи дубровачке архивске грађе писали су и о тканинама. Тако, на пример, В. Костић у свом раду - *Структура дубровачко-енглеске трговине*, *Историјски часопис*, књ. XXI, Београд 1974, 29-41.

² Б. Крекић, *Дубровник и Левант*, 57, 85, 110, 114; Д. Ковачевић, *Трговина*, 92-95.

³ В. Костић, *Структура дубровачко-енглеске трговине*, 30, 33-34.

биле тако декоративне као италијанске, већ грубље, вунене, и служиле су за израду плаштова и топлих огртача.

Вредност и лепота тканина одређивале су њихову намену. Оне нису употребљаване само за одевање већ и у друге сврхе. Њима су прекривани камени зидови двораца, служиле су као прекривачи постеља, пресвлаке лежаја, јастука, чаршава, али и као драперије у дворском простору. Разне врсте материјала биле су намењене различитој намени.

Тканине које су служиле за одевање биле су од свиле, броката, велура, аксамита и сличних скупочених материјала. Хаљине су обично постављане ланеним платном, тако да су дуго трајале и биле предмет наслеђа с колена на колена.⁴ Огртачи су били од вунених, тежих тканина и крзна са апликацијама од сребра, злата или неких других украса.

Али, иако се веома много тканина увозило и било у употреби, до данас их се сачувало веома мало. Тканине су склоне пропадању, а посебно на нашим просторима, где земљиште није суво, а ризнице и оставе су током векова опљачкане. У гробним налазима сачували су се само ретки делови тканина и то најчешће оних које су биле проткане сребрним и златним нитима, па је сачувана структура делића тканине.⁵ Два извора: ликовни и архивски пружају детаљније податке о њима. На средњовековним фрескама у српским земљама на портретима ктитора, његове породице и других портретисаних личности приказан је и њихов начин одевања, па и тканине. За њих се може наћи паралела са тканинама из суседних земаља, што се види, пре свега, на италијанском сликарству из истог периода. То би говорило да је сликар пратио аутентично одевање па и тканине.⁶ У неким иконографским композицијама приказују се тканине које нису увек директно копиране са предлошка, већ као да је сликар приказане тканине позајмио са оновременог оригинала. О томе је код нас већ доста

⁴ Низ докумената дубровачког архива пружа податке о томе, као на пример: *Consilium Maius* (Cons. Maius) 2/135/, Cons. Maius 3, 103 и даље; *Consilium Rogatorum* (Cons. Rog.) 10, fol. 180, 180', 223', 256', 257-258 и даље.

⁵ *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1966, 430-436: deo P. Anđelić, *Doba srednjovjekovne bosanske države*, 455-495.

⁶ Б. Радојковић, *Ујицај европских уметничких праваца у средњем веку на српску примењену уметност*, Европа и Срби, Београд 1996, 175-188.

писано, односно указан је пут ка даљим и детаљнијим истраживањима.⁷

Архивски подаци, посебно из дубровачких писаних извора, веома су богати. Тканине се помињу као роба припремљена за продају, као поклон, наруџбина, као залихе у кући, у депозитима и помињу се и у тестаментима. Најчешће се наводе уопштено, некад са спецификацијом према боји, али знатно ређе са назнаком из које су радионице. Међутим, тешко је повезивати ликовне изворе са архивским подацима, који су покаткад веома штурни, без детаљнијих описа, али са увек назначеном вредности тканине. Тај детаљ, важан за економска истраживања, може да послужи историчару уметности као путоказ о којим се и каквим тканинама ради, јер вредност тканине указује на њен квалитет, па и место одакле је пореклом. Сједињујући све те компоненте може се претпоставити како су изгледале те увезене или поклоњене тканине и за коју су сврху употребљаване. Најтеже је, за систематско истраживање, закључити како су изгледале тканине које су служиле за препокривање камених зидина, јер о њима скоро да нема архивских података, а ликовни извори посебно на зидном живопису, рекла бих, нису довољно поуздани. Ентеријери приказани на зидном живопису средњовековних цркава у српским земљама често прате директно предложак, насупрот одећи која се држи оновремених оригинала. Чини ми се да се само у једном случају, и то на ковчегу св. Шимуна у Задру, појављује собни ентеријер који би могао бити сличан оновременом унутрашњем изгледу собе. Сребрни ковчег св. Шимуна наручила је Јелисавета Котроманић код познатог златара Франческа ди Сеста из Милана тражећи му преднацрте, па тек када се сложила да је све у реду, наручила је ковчег.⁸ Ту је приказана и смрт њеног оца Стефана Котро-

⁷ Први који је указао на аутентичност портрета, а самим тим и одевања у српском средњовековном сликарству био је С. Радојчић у својој књизи *Портрети српских владара у средњем веку*, Скопље 1934. Ј. Ковачевић у својој књизи *Средњовековна ношња балканских Словена*, поред приказивања начина одевања, посебну пажњу обраћа и тканинама задржавајући се на ликовној документацији са средњовековних фресака. У *Историји примењене уметности код Срба*, I том, у поглављу о тканинама, Д. Стојановић, на основу ликовних извора посебну пажњу посвећује декоративним мотивима на тканинама приказаним на зидном сликарству средњег века у српским земљама.

⁸ Б. Радојковић, *Зайадни уишцаји на йрмењену уметноси Босне у XIV и XV веку*, Радови III, Зеница 1973, 227.

манића. Одар, на коме лежи њен отац, уоквирен аркадом са текстилном завесом и низ личности око њега у оновременим оделима, дају утисак аутентичности. Декоративни мотиви на тканинама које окружују одар јесу текстилног порекла и, неоспорно, потврђују да је златар имао пред собом аутентичне тканине, тако да ми се чини да могу претпоставити да је златар имао као узор оригинални амбијент који је представио у свом нацрту, а са тим се сложила и Јелисавета Котроманић, Стефанова кћи и дала му дозволу да изради кивот. Занимљиво је да и писани извори документују свилене тканине које су употребљаване у Босни. Када се Марија Котроманић удаје за немачког грофа, она носи веома скупоцен мираз.⁹ Међу многим луксузним предметима налазе се и они који директно указују на свилене тканине које су у Босни биле у употреби. Марија Котроманић носи: свилене јастуке, покриваче за кревет, чаршаве, свилени јастук, мараме и много других предмета. Прибислав Вукотић у свом тестаменту оставља два „свилена покривача” наглашавајући да су од fine свиле.¹⁰ Све то документује да је поред тканина за одевање о којима ће даље бити речи, било је и тканина које су допуњавале амбијент двора. И документи дубровачког архива наводе, такође, тканине од платна као покриваче за кревете и за постељину.¹¹ Јесте да је нормално да највиша босанска властела ту постељину има од свиле, и то је један од значајних података о добром укусу, али, пре свега, о богатству које је босанска властела поседовала у другој половини XIV и у XV веку. Можемо само да замислимо како су изгледали дворови средњовековне босанске властеле уз сребрне свећњаке у облику људских и животињских фигура, са стотинама сребрних чаша са емајлом и „знамењима”, што ће рећи хералдичким знацима власника, са скупоценим стаклом из Мурана, фигурама лавова и соколова од горског кристала са окованим нојевим јајима и другим украсима који су имали своје

⁹ P. Anđelić, *Kulturna istorija Bosne*, 439-440.

¹⁰ *Isto*, 439.

¹¹ Div. Canc. 30, fol. 195: једна женска хаљина постављена. Веома много података има у тестаментима, залогома и сличним документима где се наводи да су хаљине, огртачи и други предмети за одевање били постављени ланеним платном, али и крзном. Такође, веома много података постоји о постељини која је била од платна, али и од свиле.

симболичко значење и били су веома важни у животу људи у средњем веку.¹² Нећу да помињем драго камење које је било толико омиљено код босанске властеле и које су куповали, али и продавали у тешким временима када су изгубили земљу и осиромашили.

Највећи промет италијанских тканина био је од средине XIV па све до пада Босне под Турке шездесетих година XV века. Пре него што пређем на саме тканине и градове из којих су доношене, треба се осврнути на ткачнице из којих су те тканине потекле. Дешава се да се у дубровачкој архивској грађи, ако се ради о већој количини тканина, записује само место одакле су отпремљене, а не место у којима су тканине настале. Најчешће се наводи Венеција, Прата, Мантова. Али, има и драгоцених података, када се даје кратак опис тканине – боја, златне нити па и порекло. Према истраживањима Д. Ковачевић Којић, рекло би се да је највећи број тканина увожен из следећих градова; Прата, Пијаченце, Фиренце, Луке, Виченце, Венеције, али и из Тоскане и Апулије.¹³ Промет робе ишао је најчешће преко Дубровника, али и директно из Италије. Сандаљ Хранић купује робу у Млецима, и то: жито, тканине, свилу и бисере, а браћа Иваниш и Петар Павловић набављају луксузне тканине у Дубровнику.¹⁴ Избор тканина је веома различит, и по финоћи и по материјалу. У Босну се увозе и изузетно скупи „нацето” златни брокат азијског порекла, као и тканине из Александрије и Дамаска,¹⁵ али и чоја из Француске и Енглеске.¹⁶ Из Енглеске су, изгледа, биле посебно омиљене „карисејске” тканине, врста дебеле вунене тканине, као чоја, са рељефима. Било је тканина у разним бојама „*panni mostovaleri*”.¹⁷

Не треба заборавити да је одећа диктирала врсту тканине, што ће рећи да су женске хаљине биле од лакшег материјала, па су морале бити постављене, док је мушка одећа

¹² У депозитима српске и босанске властеле, који су већ веома много цитирани, налази се мноштво скупocenости које захтевају знатно детаљнију обраду и паралелу са сачуваним драгоценостима из европских ризница.

¹³ D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 92-95.

¹⁴ *Isto*, 34, 101.

¹⁵ *Isto*, 182.

¹⁶ В. Костић, *н. д.*, 30, 33.

¹⁷ *Isto*, 35-36.

била од знатно тежег. То се најбоље види када Дубровчани праве поклоне властели. Најбољи је пример када Дубровчани припремају и шаљу поклоне приликом женидбе деспота Лазара Бранковића са Јеленом Палеологовом.¹⁸ Као сума која може да се потроши било је 600 дуката. Поклони су били следећи: 20 лаката пурпурног велура протканог златом, хермелин да би се поставила ова хаљина, 400 комада брокатне траке од 20 лаката – све за Јелену. За Лазара је било одређено да се купе фирентинске или мантованске тканине за 300 дуката. Напомена да се за Лазара купују фирентинске или мантованске тканине показује да су то биле веома цењене ткачнице и да због тога на њима и Дубровчани инсистирају. Треба напоменути да и босански властелин Павловић поручује у Дубровнику тканине за 600 дуката.

Упркос ратовима и честим чаркама између Дубровника и Босне, Дубровчани издају дозволе Босанцима да могу извозити из Дубровника, поред друге робе, и тканине за следеће центре: Фочу, Горажде, Борац, Вишеград, Високо.¹⁹ У периоду од 1433. до 1442. године Фрањо Бенешин у четири наврата, сам и са друговима, увози тканине у источну Босну, и то у Борац и Вишеград.²⁰ Борац је био један од центара где су се увозиле тканине. Павле Соркочевин, између 1416. и 1417. године увози тканине у Борац.²¹ Лука Соркочевин такође, од 1434. до 1444, а Драгоје Соркочевин, поред других ствари, доноси и тканине искључиво у Борац.²² То је знак да је ту био значајан трговачки центар, где је било моћних купаца који су имали материјалну снагу да купују и веома скупе ствари па и тканине. Из босанских градова тканине су извожене и у Србију. Те тканине су биле различитих боја; беле, разних тонова плаве /*celestra, azzugo, turchino*/, потом зелена, али и неке посебно беле „мантованске”.²³ Дубровчани увозе fine тканине из Египта и Сирије наглашавајући њихово порекло.²⁴ Тако дознајемо за луксузни брокат из Дамаска и Але-

¹⁸ Б. Недељковић, *Дубровник у сватловима кнеза Лазара Ђурђевића*, Зборник Филозофског факултета VIII-2, Београд 1964, 505-522.

¹⁹ D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 34, 58.

²⁰ *Isto*, 59.

²¹ *Isto*.

²² *Isto*.

²³ *Isto*, 182.

²⁴ Б. Крекић, *Дубровник и Левант*, 1280-1460, Београд, 1956, 57, 87, 110.

ксандрије, који су били веома цењени на балканском тржишту, тако да их видимо на портретима властеле из XV века, као, на пример, на портретима из манастира Каленића.²⁵ Велика је штета што се није сачувало зидно сликарство и портрети властеле из XIV и XV века са подручја данашње Босне и Херцеговине, осим портрета у Добруну, јер би тада могли да се прате и начини одевања и тканине. Тканине су биле веома тражене и скупе, па су Дубровчани продавали тканине за стоку. Тако је Радин Телесић из Горажда, децембра 1471. године, послао купцу у Дубровник 11 кобила, а за њих је требало да добије „...precias tres pannorum de raguseas bonas et recipi- enter tinctas in colore blavo”.²⁶

Италијански текстил, који је преко Дубровника и Венеције увожен по наруџбинама у Србију и Босну, потицао је из познатих ткачница. Међутим, како се сачувало веома мало текстилних делића веома је тешко утврдити из којих радионица потичу. Најрепрезентативнији примерак целе сачуване хаљине јесте одећа кнеза Лазара, о којој је доста писано, а закључак је да тканина од које је начињена хаљина потиче из Луке, и то из седамдесетих година XIV века. Лука је била веома познати ткачки центар који су већ у XIII веку основали ткачи који су дошли са Сицилије.²⁷ Највећи успон њене производње био је током XIV века а посебно у другој половини истог века.²⁸ У инвентару Ватикана из 1631. године помињу се тканине као „ореге Lucano”, и оне су већином са религиозним сажеима.²⁹ Хаљина кнеза Лазара проткана је лозицом са адосираним фантастичним животињама разбацаним преко целе тканине. Тканина није рађена за цркву да би се на њој нашле религиозне композиције, већ су израђени мотиви који се везују за хералдичке знаке у духу тадашње витешке моде. У гробним налазима на тлу Босне ретко су сачувани већи делови тканина које би могле да укажу из којих су мануфактура потекле. Сачуване су украсне траке, које су текле дужином хаљине, стављане око врата као огрлице, на крајеве рукава као наруквице. Ти остаци брокатних трака нађени су

²⁵ Б. Радојковић, *Ушлицаји европских уметничких праваца*, 181, нап. 43.

²⁶ И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 303.

²⁷ G. Migeon, *Les arts du tissu*, 1929 Chapitre VI-Tissus Italiens, 70.

²⁸ *Isto*, 69-70.

²⁹ *Isto*, 70.

у гробовима Санковића код Бискупа близу Коњица, затим у Арнаутовићима код Високог, затим позната је везена капа из Биле код Травника.³⁰ Делови броката нађени на телима у гробовима Санковића са протканом златном жицом наводе на помисао да је тканина била пореклом из Луке. У Арнаутовићима, на остацима огртача, назиру се афронтиране и адо-сиране животиње, па би се могло претпоставити да је и тај брокат, као и хаљина кнеза Лазара, пореклом из италијанских радионица, можда из Луке. Делови броката нађени су и у Хумском код Фоче, као и у многим другим некрополама. Сви ти налази, макар и у фрагментима – као делови тканина, украсних трака и сличних, на изглед безначајних детаља, потврђују велики увоз скупочених тканина из Италије на тло средњовековне Босне. Оне су коришћене за одевање, а скупочена одела су и наслеђивана с колена на колена. Ни како се босанска властела облачила, ни како су изгледала њихова одећа – ношња за свакодневне прилике и за свечаности, није довољно истражено. На стећцима, у сценама лова, рата и свечаности доста је схематизована одећа, тако да је тешко одвојити њене типове. Систематским проучавањем свих представа на стећцима, чини ми се, могло би се доћи до занимљивих резултата.

У цркви у Добруну коју је подигао жупан Прибил, прва половина XIV века, постоји читава галерија портрета: жупан Прибил са синовима Петром и Стефаном, владарска породица и друге личности блиске жупану. Када се посматра њихова одећа, као и њен крој, она неодољиво подсећа на одећу племића из Волућа XIV века, па и тканине од којих је одећа начињена су сличне. Али, међутим, и у овим случајевима изгледа да тканине нису из Луке, већ из неке друге радионице.

У дубровачким изворима који се односе на тканине које се носе у Босни и Србији помињу се венецијанске тканине. По Занетију, већ шездесетих година XIII века у Венецији су израђиване тканине од свиле проткане златом.³¹ Један инвентар Ватикана из 1295. године наводи тканине израђене са

³⁰ Фрагменте тканина, односно трака тешко је данас потпуно реконструирати, већ се може само, аналогијама из италијанског сликарства, претпоставити којој би радионици припадали/ ун.: В. Klesse, *Seidenstoffe in der italienischen Malerei des vierzehnten Jahrhunderts*, Bern 1967/ .

³¹ G. Migeon, *Les arts du tissu*, 71.

оријенталним елементима у Венецији, пошто је она имала директан додир са Цариградом.³² Међутим, године 1303. у Венецију се досељавају ткачке породице из Луке, тако да се производња тканина нагло повећава, па свој процват доживљава током XIV, а посебно у XV веку.³³ Венецијанци највише производе велур. Ова скупочена тканина која се често наводи као увозна, али и при опису одела, носи веома изражене оријенталне, а посебно персијске утицаје. Цветни мотиви – палмете, гранчице са цветовима као да су копиране са персијских тканина. Насупрот Венецији, Фиренца је имала на тканинама готичке вегетабилне мотиве, прецизно уклопљене у архитектонске оквире – волуте и аркаде. Занимљиво је, да се на пример у Волућу, на портретима племића, као и у Добруну, налазе флорални декоративни мотиви који асоцирају на оне типичне за Венецију. Али, женски портрет из Велућа са геометријски распоређеним декоративним мотивима у педантно постављеним ромбовима неодољиво подсећа на фирентинске тканине тога доба. Та два примера тканина из Венеције и Фиренце донекле нас подсећају на раскошне тканине које су увожене на наше тло.

Увоз тканина и за време Турака није престао. Купаца је и тада било, и не само да су тканине куповали Турци, већ и домаћи људи. На портретима ктитора у црквама XVI и XVII века у Херцеговини, види се скупочена одећа, а још скупље тканине. Жеља за лепим није ни тада угашена.

³² *Isto*, 69-72.

³³ *Isto*, 72.

BOJANA RADOJKOVIĆ

CONTRIBUTION TO THE STUDIES OF TISSUE IN BOSNIA

Summary

On the basis of the documents from Dubrovnik and Venetia the importation of the tissues to the medieval Bosnian towns during the XIV and XV century, before all to Borač, Foča, Goražde, Višegrad, Visoko, as well as into some others has been well known. On the basis of the same documents the Italian towns from which the goods came into Bosnia and Serbia, via Venetia and Dubrovnik, have also been well known.

The research showed that the tissues, and even very precious ones, had been largely imported. However, it is very hard to tell how they looked since the preserved parts of the original tissues are very rare, making impossible to conclude from which manufactories they came. From the monumental frescoes in Bosnia, the frescoes from the first half of the XIV century are the only ones preserved until our times. There the portraits of the founders of the church zupan Pribil, his sons Peter and Stephan, portraits of the members of the royal family as well as of the other dignitaries are preserved. They are all dressed in the formal clothes, made from the precious Italian tissues, whose parallel could be found in the Italian paintings of the time. According to the painted Italian sources, it is possible to conclude that the tissues came from Venetia and Florence. It is possible to notice the unusual similarity of clothing and tissue painted on those portraits and of clothing wore by the nobleman from the Veluča monastery (second half of the XIV century) in Serbia, the fact which points out to the import of the luxurious tissues from the same centers, and at the same time confirms the written documents regarding the luxurious tissues. The grave findings from the famous, researched Bosnian necropolis points out to the other Italian weaver centers, as Luka, Mantova and others, where those tissues had been produced. Further archeological research will point out to the other weaver manufactures from which the goods came to the Balkans.